

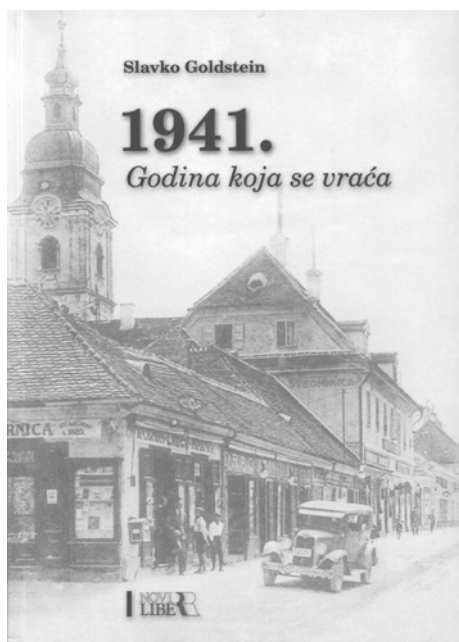
maggio ricorre la giornata della memoria dei deportati: la deportazione degli italiani non è purtroppo riconosciuta dal governo ucraino. E proprio per questo motivo, non essendo riconosciuta tale deportazione, molti non possono rientrare in Crimea, né riavere i propri beni. A Kerc, dove oggi esiste una associazione degli italiani, molti nemmeno sanno che lì c'era una volta una consistente comunità italiana, e nemmeno del fatto che oggi vi vive uno sparuto gruppo di italiani. Purtroppo non lo sanno nemmeno in Italia, e questa è una tragedia per loro ben più grande. Ma tutto questo non scoraggia Giulia Boico, nipote di deportati che la lingua italiana l'ha studiata con coraggio e da autodidatta. Essa raccoglie da anni materiale sulla deportazione degli italiani di Crimea, ed è la memoria storica della Comunità degli italiani di Kerc (Crimea, Ucraina), che inutilmente ha bussato finora alle porte delle autorità politiche ucraine e di quelle diplomatiche italiane. Ma per lei, e lo scrive pubblicamente, la speranza è l'ultima a morire.

Denis Visintin

Slavko Goldstein: 1941. GODINA KOJA SE VRAĆA.
Zagreb, Novi Liber, 2007, 479 str.

Knjiga Slavka Goldsteina, "1941. Godina koja se vraća", je knjiga tako o preteklosti kot o sedanjosti. Kot pričevanje o preteklosti je to uspešna in za branje prijetna kombinacija osebnih spominov in zgodovinskega raziskovanja o dogodkih v letu 1941. Kot zapis o sedanjosti pa vsebuje razmišljanja o posledicah tega leta, tako zgodovinskih kot osebnih, za naslednjih šestdeset let do sedanjega časa. Rdeča nit Goldsteinove knjige je namreč prikaz nastanka in razvoja osebnih in zgodovinskih travm, ki jih je čas druge svetovne vojne neizbrisno vžgal v naravo ljudi in v življenje nekega naroda.

Prvi del nam odgrne sliko začetka druge svetovne vojne v Karlovcu, kjer živi Slavko Goldstein skupaj s svojo družino (očetom, materjo in mlajšim bratom). Že takoj jih doleti huda nesreča, saj ustaške oblasti Neodvisne države Hrvaške (v nadaljevanju NDH) zaprejo njegovega očeta Iva kot prominentnega židovskega intelektualca in lastnika knjigarne. Avtor nam plastično, skozi lastne spomine in pričevanja očetovih sojetnikov, poskuša predstaviti svoje in očetovo stanje v tistem času. Vendar ne želi ostati samo pri tem, ampak se trudi predočiti tudi politične dogodke, ki so privedli do te aretacije, in splošno družbeno situacijo v Karlovcu. Ena od kvalitete te knjige, opazna že po prvih nekaj straneh, je avtorjevo zelo natančno in temeljito opisovanje usod različnih ljudi. Skoraj za vsakega, omembe vrednega posameznika zapiše njegovo življenjsko pot, pa čeprav zgolj v par stavkih. S takšnim

pristopom jasno nakaže, da pri tem delu nimamo opraviti samo z memoarsko literaturo, ampak tudi z vestnim historičnim raziskovanjem. Podobno kot se poglobi v očetove občutke in njegovo (hipotetično) razmišljanje, se preda tudi razmišljanju o Zlu tistega časa, ki je poslalo Iva Goldsteina v enega od prvih zbirnih taborišč v NDH. Zgodovinski zapisi in pričevanja taboriščnikov mu služijo kot okvir, v katerega vtke svoje spraševanje o času in naravi človeka, ki je z Zlom (pri tem se sklicuje na Hanno Arendt) zaznamoval svojo nadaljnjo prihodnost. Tudi v poglavju o poslednjem očetovem pismu, ki se je našlo po dobrih šestdesetih letih, poskuša s tem dvojnim pristopom opisati ta fenomen. Zanj mu očetovo pismo predstavlja njegov klic iz daljave, medij za razmišljanje o očetovem

značaju ter podvigih in dilemah v njegovem življenju, ki se prepletajo z očetovo stisko v taborišču in avtorjevimi občutki ob branju tega pisma. Prav tako natančno raziše vse okoliščine, ki so vodile k temu, da je njegovo pismo potovalo z ustaškim uradnikom v emigracijo in nazaj. Za avtorja življenje tega ustaškega uradnika ni samo objektivna slika njegovega dela v NDH in v emigraciji, ampak tudi priložnost, da na primernem primeru opiše, kako so ustaši v emigraciji na etični in ontološki ravni sprejemali nastanek in propad NDH.

V drugem delu avtor preusmeri svojo pozornost iz družinskega življenja na družbene in politične dogodke v mestu. Ponovno je njegov pristop takšen, da začne z opisom posameznega dogodka in z osebnim doživetjem le-tega, nadaljuje pa z njegovo umestitvijo na raven političnih dogajanj v državi NDH. Pri tem se vseskozi trudi, da nam jasno in verodostojno predstavi povezave med ravno posameznega dogodka in ravno države ter tako pokaže, kako kompleksno je bilo preteklo dogajanje. Kot primer vzame umor treh eminentnih Karlovčanov – opiše okoliščine umora, preteklost, motiv in nadaljnjo usodo morilcev ter svoje občutke tesnobe ob tem dogodku. Kakor poskuša s primerom iz enega od romanov Dostojevskega s psihološke strani osvetliti naravo tega posameznega zločina in zločincev, tako nadaljuje tudi pri opisu destruktivističnega razmišljanja političnega vrha NDH. Na tem mestu se prvič v knjigi približamo samim idejnim začetnikom uničevalne politike v

NDH, Anteju Paveliću in Evgenu Didi Kvaterniku. Nepripravljenost najvišjih služb NDH, da razčistijo z umorom in začnejo sodni postopek, namreč sovпада s prvimi začetki izvajanja uničevalne politike. Pri tem so opisane tudi okoliščine, v katerih je Hitler dal Paveliću proste roke za izvršitev genocida nad Srbi. Na ravni države ter na temelju arhivskih podatkov in pričevanj avtor natančno opiše potek treh masovnih pobojev, ki so jih ustaške enote izvršile nad srbskim prebivalstvom kordunskih vasi. Na teh primerih se leto 1941 prvič "vraća", saj se avtor spusti v opis travme, ki so jo pustili ti poboji. Ta kolektivna travma, ki so jo nosili tako kmetje teh vasi kot tudi njihovi (hrvaški) sosede, je po letu 1945 rodila globok in nikoli prebroden prepad med lokalnimi prebivalci, ki je ponovno postal aktualen v vojni leta 1990 in v različnih incidentih v devetdesetih letih. Takšni ustaški poboji so bili vzrok tudi za prve protifašistične vstaje v teh krajih, ki so posredno vplivale na usodo avtorjevega očeta.

V tretjem delu nas avtor vrne nazaj v svoje spomine na turobne dneve v Karlovcu, ko so nastopile prve prepovedi za Jude. Tedanje družbeno okolje, v katerem vse bolj prevladuje govor sovraštva nasproti Judom, opiše z usodo dveh ljudi. Eden od njih je Jud Reiner, znanec njegove družine, ki je pobegnil iz Karlovca zaradi vse večjega šovinizma, katerega glavni glasnik je bil določen karlovški časopis. Le-tega pa je nekaj časa urejal pozneje zelo znani karlovški pisatelj in dramatik Mihalić. Avtorjeva namera je predstaviti dve različni usodi, ki imata v tistem času eno skupno točko. Reiner je pobegnil zaradi časopisne gonje proti Judom in to je zahtevalo njegovo bodočo usodo (za časa vojne so ga ubili Nemci), medtem ko je Mihalić skorajda štirideset let pozneje občutil posledice svojih odločitev (zaradi tega uredniškovanja mu niso podelili najvišjega hrvaškega državnega priznanja za literaturo). Njuna usoda je bila povezana tudi z očetovo knjigarno. Tako spoznamo, kako se je Ivo Goldstein začel ukvarjati z založništvom, s pomočjo arhivskih dokumentov pa avtor opiše tudi usodo uslužbencev v knjigarni in pove, kaj se je dogajalo s knjigarno med vojno. Za razliko od drugega dela v tem delu knjige prevladujejo bolj osebni spomini in opisi usod njegovih karlovških znancev.

Ustaški teror se je nadaljeval tudi v poletnih mesecih 1941, ko so se, v poduk širši javnosti, začela prva streljanja intelektualcev in tudi komunistov. Avtor piše, da so bili nekateri od ustreljenih prijatelji ali znanci njegovega očeta. Da so razmere postajale vse bolj nevarne, avtor nakazuje z opisom materine aretacije. Tako kot se je v prvem delu poskušal vživeti v očetove občutke, tudi v četrtem delu razmišlja o materinem čustvenem stanju in njenem (domnevnem) spraševanju, kaj storiti. Avtorju uspe skozi neposredne in iskrene opise svojih občutkov in početij bralca povleči v mračno atmosfero tedanjega časa, ko je njegov mlajši brat odšel k dedku v Bosno, družini zaplenijo stanovanje, oče je na poti v neznano taborišče smrti, mati pa v zaporu. Toda na enem mestu opomni, da se dogodkov, ki jih je preveril prek dokumentov, jasno spomni, čustev pa ne. Takšen opomin je za bralca dobrodošel, ker

ga opozarja na to, da avtor iz drugačne časovne pozicije (šestdeset let pozneje) piše o svojih in tudi o občutkih drugih oseb. Očitno je, da se tega vseskozi zaveda, saj o očetovih občutkih pred smrtjo v taborišču Jadovno sklepa na podlagi poznavanja očetovega karakterja in tujih izkušenj. Kljub boleči temi avtor na podlagi zgodovinskega raziskovanja sestavi detajlen opis nastanka, razvoja, vodenja in konca enega od prvih uničevalskih taborišč v NDH. Ta predstavitev političnih dogajanj v državi, ki so vodila k formiranju taborišča (med njimi je tudi začetek upora, ki so ga ustaške oblasti poskušale zadušiti z množičnimi ubijanjem in deportacijami v taborišča) in njegovemu razpustu, se prepleta z avtorjevo introspekcijo emocionalne rane, ki mu jo je pustila očetova smrt. Avtorjev zapis o teh dogodkih je mogoče razumeti tako, da poskuša s pomočjo spomina in trenutnih čustev predložiti bralcu svoje občutke v tistem času. To bo opazno tudi v naslednjem delu, ko bo občasno, vendar dosledno, omenjal tedanje materine ali svoje misli o očetovi usodi.

V petem delu se avtor v večji meri vrne na raven splošnih političnih dogajanj, ki jih je zapustil z drugim delom. Ob opisu svojega poskusa, da bi spravil mater iz zapora, naveže misli na ljudi, ki so se na svojevrsten način upirali Zlu v NDH, čeprav so še vedno izvrševali naloge v državnih službah. Ta tok razmišljanja usmeri v razmislek o izvoru Zla v NDH in o njegovi primerljivosti z Zlom v nacistični Nemčiji. Občutki fanatizma, ekstremizma in žrtvovanja za državo so povezovali ne samo ustaške gorečnejše, temveč tudi komuniste, ki so poleti 1941 začeli s svojo vstajo. Vstajo komunistov in drugih posameznikov, ki jih je družil boj proti ustaški oblasti, avtor opisuje s kombinacijo osebnega videnja, tujih pričevanj in historičnega raziskovanja. Ob razgrinjanju široke pahljače usod ljudi na obeh straneh in ustaških zločinov avtor nakaže, da bodo ti zločini, ki jih opisuje na primerih posameznih vasi, pustili med lokalnim prebivalstvom globoke zarez in delitve. Prav tako bodo postopanja partizanske vojske, ki je v svoji antifašistični ideji v prvih letih vojne povezovala, pozneje, s poskušanjem komunistov, da bi izvedli socialno revolucijo, nepovratno negativno zaznamovala ljudi, ki nikoli ne bodo resnično zaživel v paroli "bratstva in enotnosti". Dogodki iz leta 1941 se navezujejo na dogodke iz leta 1945, ko je po avtorjevem mnenju Komunistična partija izpustila veliko priložnost, da prebrodi razlike, ki jih je naredila vojna, in združi ljudi. Kakšne posledice je leto 1941 zapustilo, je najbolj vidno v dolgem poglavju o dogajanju med dvema vasema blizu Karlovca. Avtor se je nekaj časa skrival v eni od teh vasi, Banskem Kovačevcu, zato je v tej zgodbi tudi polno njegovih lastnih pričevanj in misli. Vas Banski Kovačevac, v kateri so prebivali Hrvati, in sosednjo vas Prkos, v kateri so prebivali Srbi, je za vselej ločil ustaški masaker nad prebivalci Prkosa leta 1941. Ker je Banski Kovačevac ostal cel in ker so njegovi prebivalci, vsaj navidezno, izbrali za zaščito domobransko vojsko NDH, so preživel Prkoščani podprli partizane, ki se tedaj še niso spuščali v maščevalne pohode nad hrvaške vasi. Po vojni so se napetosti umirile, obe vasi sta se obnovili in gospodarsko napredovali. Vendar je v osemdesetih letih,

ob razraščanju nacionalistično-šovinističnih čustev, postajalo vse bolj očitno, kako iluzorna je bila parola "bratstva in enotnosti". Avtor omeni, da je bila na temelju tega, da Jugoslavija ni nikoli razčistila z zločini na osebni ravni, ampak samo na ideološki (npr. ustaše so krive), lahko uspešna Miloševićeva propaganda in Tuđmanova zgrešena politika pozitivnega vrednotenja ustaštva. Z začetkom vojne leta 1991 se je vrnil duh "1941", saj je Prkos pristopil na stran vojske upornih Srbov, medtem ko je ta požgala Banski Kovačevac, razgnala njegove prebivalce in bila posredno odgovorna za strahoten zločin v njem. Po osvoboditvi leta 1995 je nad obema vasema visela travma "1941" in "1991". Vsakršni poskusi pomiritve, tudi na iniciativo avtorja, so bili zaman, saj je bil razkol totalen. Da se je "1941" lahko "vrnilo" šestdeset let pozneje, in to ne samo na tem primeru, avtor pripiše tako delovanju ustašev kot partizanskemu gibanju. Še enkrat poudari, kako je antifašistična borba partizanov zaradi poveljnega prevzema oblasti s strani Komunistične partije pristala v boljšeizmu in stalinizmu. V nekaj točkah navede, kako bo potrebno še počakati, da se pokažejo vse posledice jugoslovanskega "ublaženog komunizma", kakor avtor imenuje povojni socialistični sistem. Nekatere od teh je avtor doživel že takoj po koncu vojne, ko je njegovo veliko veselje zaradi zmage vse bolj zamenjevala množica razočaranj. Poleg maščevanja, Ozninih likvidacij in nepravilnih sodniških zaplemb premoženja najbolj izpostavi fenomen Pliberga (Bleiburga) in Križnega pota, ki se je v obliki mita vrnil leta 1991. Zadnji del knjige avtor zaključí s svojim razkolom s Partijo, z odhodom in povratkom iz Izraela, s kratkim opisom svojega dela kot urednika in založnika ter razmerja z vladajočo politiko.

Goldstein v sklepnem poglavju predstavi misli svojega očeta, ki je tako kot on poskušal živeti svoje ideale, a je bil bridko razočaran nad njimi. Za avtorja je bilo leto 1941 začetek nečesa novega. Iz očetove smrti, nastanka NDH in ustaških zločinov so izrasle misli in želje po ustvarjanju novega, boljšega sveta. Leto 1945 predstavlja konec teh misli, saj je avtor rajši odpotoval iz svoje domovine, kot da bi živel v družbi izrojenih idealov. Hkrati pa to leto potrjuje dogodke izpred štirih let in jih vpenja v eno, širšo strukturo. Neizbrisljive usode ljudi in njihovi postopki pričajo, tudi po letu 1991, o tem, kako v tej strukturi noben zgodovinski čas ni samozadosten in imun pred posledicami iz preteklosti.

Hrvoje Ratkajec